

Bölgede önemli bir ekonomik gelişme de görülmez; toprağa bağlı köylüler geçimlerini çiftçiliğe borçludurlar. Yer altı servetlerinden la'l dışında yalnız lapis lazuli (lâcivert taş) çok önceden beri değerlendirilmektedir. Ön Asya ülkelerinde milâttan önce 3000 yıllarından beri tanınan ve İslâmî devirlerde Afrika'da Moritanya'ya kadar gönderilmiş ve oralarda meşhur olmuş olan bu taşın kıymeti Marco Polo tarafından da belirtilmiştir. Günümüzde Gökçesu vadisinin sol tarafında yer alan ocaklardan yılda 2 ilâ 4 ton kadar lapis lazuli çıkarılır. Coğrafi sınırları Sovyetler'in Tacikistan Cumhuriyeti'ne de taşan Bedahşan'da sadece iki yerleşim merkezi kayda değer büyüklükte olup bunlardan biri bölgenin merkezi 140.300 (1979) nüfuslu Feyzâbâd, diğeri ise Sovyet Rusya tarafındaki Khorog'dur.

Bedahşan V. yüzyılda Akhun Türkleri tarafından işgal edildi. Bölgenin Araplar tarafından ne zaman alındığı kesin olarak bilinmemekle beraber İslâmiyet'in buraya Talas Savaşı'ndan (751) sonra yayıldığı tahmin edilmektedir. Taberî ülkenin ismini sadece bir defa, 736 yılının olayları içinde Cabgüye ülkesindeki Kişm'e karşı yapılan hücum ve diğer uzak bölgelere yapılan askerî seferler sebebiyle zikreder. Ya'kübî'ye göre Bedahşan'da bulunan Cirm şehri İslâmiyet'in Tibet ticaret yolu üzerinde geldiği son noktayı oluşturur. Aynı yerde Humâr Bey adında bir Türk emirinden de Bedahşan'ın hâkimi olarak bahsedilir. İstahrî ise Bedahşan'ı Ebü'l-Feth'in ülkesi olarak tanımlar ki bundan maksadı Bedahşan'ın Ebü'l-Feth el-Yaftalı'ye bağlı bulunduğunu göstermektir. Sem'ânî ve Yâkût'a göre Yaftalı'nın oğlu Ebü Nasr burayı Sâmanîler'in kumandanı Karategin'e karşı savunmuştur (340/951-52). Bedahşan'ın ilk devir İslâmî döneme ait siyasî durumu hakkında başkaca bilgi yoktur. Daha sonra XI. yüzyılın ortalarında şair Nâsır-ı Hüsrev (ö. 1072) bölgeye İsmâilî mezhebini yaymıştır.

XII. yüzyıldan itibaren Bedahşan'ın tarihindeki gelişmeler hızlandı. Bu yüzyılın başlarında Gurlular'ın Bâmiyân'daki kolunun hâkimiyetine giren bölge XIII. yüzyılda Hârizmşahlar'ın yönetimine geçti. Moğol istilâsına uğramamış şanslı ülkelerden biri olan Bedahşan XV. yüzyıla kadar yerli bir hânedan tarafından idare edildi. XV. yüzyılın başlarında ise Timurlular'ın hâkimiyetine girdi ve bu yüzyılın sonlarına kadar onların elinde kal-

dı. XVI. yüzyılın hemen başlarında Özbekler bölgeye hâkim oldularsa da bu hâkimiyet 1505'te sona erdi ve Bâbürlü İmparatorluğu'nu kuran Bâbürlü burayı fet ederek kardeşi Nâsır Mirza'nın yönetimine verdi. XVI. yüzyılın sonlarına doğru II. Abdullah Han devrinde Özbekler Bedahşan'ı yeniden ele geçirdiler (1584) ve 1645-1647 yılları arasındaki iki yıllık yeni bir Bâbürlü istilâsı hariç uzun süre hâkimiyetleri altında tuttular.

İki buçuk asırdan fazla Özbek hâkimiyetinde kalan Bedahşan, Buhara Emîri Nasrullah Han'ın sert ve acımasız idaresi yüzünden 1859'da Afgan Şahı Dost Muhammed Han'ın idaresine geçmiştir. 1725 yılından beri kıymetli madenler sebebiyle burayı topraklarına katmak isteyen Ruslar buna XIX. yüzyılda da birçok defa teşebbüs etmişler, fakat başarı sağlayamamışlardır. Ancak 1895'te Afganistan'la yaptıkları sınır düzenlemeleri sırasında bölgenin bazı kısımlarını almayı muvaffak olmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kübî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 288-292; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 278-297; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 327; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsım*, s. 303-346; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 320; Kazvînî, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 306; H. H. Howarth, *History of the Mongols*, London 1876-1927, II, 736-737; Mevlâî Burhâneddin Han Küşkeki, *Rahnâme-i Kaşağân ve Bedahşân*, Kâbil 1302/1923; A. Fletcher, *Afghanistan: Highway of Conquest*, New York 1960, s. 121; T. G. Abaeva, *Ocherki Istorii Badakhshana*, Tashkent 1964; P. Bernard, "Les mines de Lapis-Lazuli du Badakhshan", *Études de géographie historique sur la plaine d'Aï Khanoum (Afghanistan)*, Paris 1978, s. 49-51; L. Dupree, *Afghanistan*, New Jersey 1980, s. 7, 8, 133, 160, 321; Barthold, *Türkistan*, s. 68-73, 83; a.mlf., "Bedahşan", *IA*, II, 435-438; a.mlf. — A. Bennigsen — H. Carrère — D'Encausse, "Badakhshân", *El²* (İng.), I, 851-855; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984, s. 98-104; Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul 1987, s. 40; A. N. Zelinskiy, "Ancient Routes Through the Pamirs", *Central Asiatic Review* (1965), s. 44-54; E. Berthels, "Nâsır-ı Hüsrev", *IA*, IX, 96-97; X. de Planhol — D. Balland — W. Eilers, "Badakhshân", *Elr*, III, 355-361; IV, 242-244.

MEHMET SARAY

□ EDEBİYAT. Klasik Türk ve İran edebiyatlarında altından sonra adına en çok rastlanan kıymetli madenlerden biri olan la'l'in en meşhur cinsi, çıktığı Bedahşan şehrine nisbetle edebî eserlerde daha çok "la'l-i Bedahşân" şeklinde geçer. Fakat bedahşan ile bunun muhaffefi olan bedahş kelimeleri tek başlarına la'l-i Bedahşân'dan kinaye olarak "la'l" mânasına da kullanılırlar. Bedahşî ve bedahşâ-

nî de aynı mânayı ifade etmektedir. Öte yandan rengi itibarıyla mecazen "şarap" mânasına kullanılmasının yanı sıra erimiş la'l (la'l-i müzâb) şaraba benzetilir ve bir cins iyi şarabın adı olarak da geçer. Bâkî'nin, "İçelim la'l-i müzâbı saçalım cür'aları / Hâk-i güzârı bugün kân-ı bedahşân edelim" beyti buna bir örnektir. Az da olsa "kan" mânasında kullanıldığı görülen bedahşan, ayrıca bölgede çıkan bir cins taşın ezilmesiyle elde edilen lâcivert rengin adıdır. Solmadığı için tezhipçilikte tercih edilen bu koyu lâcivert boyaya "bedahşî lâcivert" denilir. Edebî bir özellik arz etmemesine rağmen bölge halkı arasında *belahşan* şeklinde söylenen bedahşan kelimesi aynı zamanda bir cins iri yapılı ve kuvvetli koyun türünün adı olarak da kullanılır.

Bedahşan kelimesi la'l-i Bedahşân'dan başka genellikle dâğ-ı Bedahşân, kân-ı Bedahşân, seng-i Bedahşân terkipleri içinde de kullanılır. Tanınmış müslüman coğrafyacılarından İbn Havkal'a göre bedahşânî, rengi, güzelliği ve işlemeye müsait oluşu gibi sebeplerle yakut kadar değerli bir taştır. Değişik renk tonuna sahip bu taşın en güzelleri "rum-mânî" veya "enarî" adıyla anılan nar renklisi, "şarabî" adıyla bilinen bir tonu, "erguvânî" diye tanınan gül renklisi ve "sürh" olarak adlandırılan kırmızısıdır.

Eski astrolojide güneşin ve bazı yıldızların madenlere tesir ederek onların mahiyetlerini değiştirdiği kabul edilir. Bedahşan'da çıkan la'l de Süheyl yıldızının tesiriyle meydana geldiği ve rengini onun ışığından aldığı için çok güzel ve değerli sayılmıştır. Bu husus Hayâlî Bey'in, "Süheyl'in pertevi seng-i Bedahş'ı la'l eder lâkin / Gözüm yaşını yâkût eyledi dürr-i benâgûşu" beytinde ifade edildiği gibi Süheyl-taş-la'l münasebetiyle şiire aksettirilmiştir. La'l taşın içinde bulunduğu için taş kırılmadan ona ulaşılamaz. Aynı şekilde âşığın kanlı göz yaşı da sevgilinin bulunduğu yerin (kûy-i yâr) taşını la'l-i Bedahşân'a çevirir. Necâ'tî'nin, "Ruhlarındır leblerini terbiyetler eyleyen / Mihr-i rahşândır yüzün la'l-i Bedahşân'dır lebin" beytinde olduğu gibi sevgilinin dudağının rengi itibarıyla la'l-i Bedahşân'a benzetilmesi divan edebiyatında beğenilerek kullanılan bir teşbih-tir. Ayrıca la'l'in dudak yerine yaygın bir şekilde kullanılması bir mecâz-ı örfidir. Bu sebeple dudak yerine la'l dendiği gibi la'l yerine bedahşan da kullanılarak beyitlerde dudak-la'l-Bedahşan arasındaki ilgi belirtilir. Ayrıca rengi yanında

diğer bazı benzerlikleri sebebiyle dudak-kan-şarap-la'l-Bedahşan-yakut kelime-leri beyitlerde bir arada zikredilerek teşbih, tenasüp vb. edebî sanatlar yapılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Bedahşân" md.; Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divânı'nın Tahlili*, İstanbul 1971, s. 70, 142, 167, 169; Cemâl Kur-naz, *Hayât Bey Divânı (Tahlil)*, Ankara 1987, s. 163, 287; İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, s. 131; Paka-lin, I, 184; *TDEA*, I, 369.

MUSTAFA UZUN

BEDAHSÎ, Şah Muhammed

(شاه محمد بدخشی)

(ö. 1071/1661)

Hindistanlı

meşhur Kâdirî mutasavvîf ve şair.

990'da (1582) Bedahşan'ın Rostak yö-resindeki Ereksa köyünde dünyaya gel-di. Molla Şah adıyla da tanınır. Babası kadı idi. İlk öğrenimini Belh'te yaptıktan sonra üç yıla yakın bir süre Keşmir'de kaldı. Daha sonra Hindistan'ın kuzeyini dolaşarak Agra'ya kadar bir seyahat yap-tı. Lahor'da Şeyh Miyânîmîr (Miyâneî) ad-lı aslen Mısırlı bir Kâdirî şeyhine intisap etmek istedi. Miyânîmîr önce Molla Şah'ın talebini geri çevirdiyse de Molla Şah çı-kardığı çilelerle şeyhin iltifatını kazan-mayı başardı. Kısa sürede sülûk*ünü ta-mamlayan Bedahşî, hakkında anlatılan menkıbelere göre uykuyu tamamen ter-kedip geceleri peygamberler ve velîlerin ruhaniyetiyle sohbet etmeye başladı. Mi-yânîmîr, Bedahşî'ye sülûkünü tamamladı-ğını bildirince Lahor'un sıcak havasın-dan kaçarak Keşmir'e döndü; ömrünün geri kalan kısmını burada geçirdi. Küçük bir hücrede oturan Bedahşî genellikle insanlardan kaçardı; bununla beraber çevresinde birçok mürid toplandı.

Hindistan'da hüküm süren Bâbürlü hâ-nedanına mensup Dârâ Şükûh ve Cihanâ-râ Begüm, Bedahşî'nin önde gelen mü-ridlerindendir. Dârâ Şükûh onunla ilişki-lerini *Sekînetü'l-evliya**'da anlatmış, Ci-hanârâ Begüm de aynı konuda *Risâle-i Şâhibiyye* adlı bir eser yazmıştır. Bazı şiirlerinde Hallâc'ın sözlerini hatırlatan ve vahdet-i vücûd*u andıran görüşler ortaya koyması, zâhir ulemâsının ken-disine düşman olmasına yol açtı. Mese-lâ şiirlerinin birinde, "Ey dost! Akıl sahi-bi kendini tanıdığında zaman Tanrı olur" de-miştir. Bu tür görüşleri sebebiyle Keşmir valisi tarafından idama mahkûm edildi ve ancak Dârâ Şükûh'un müdahalesi sa-yesinde kurtulabildi. 1658 yılında şeria-

ta bağlı bir hükümdar olan Evrengzîb tahta çıkınca hayatı yine tehlikeye girdi. Bu defa da Cihanârâ onu kurtarmak için harekete geçti. Üç yıl sonra Lahor'da ve-fat eden Bedahşî, şeyhi Miyânîmîr'in ya-nında Cihanârâ'nın yaptırdığı bir türbe-ye defnedildi.

Bedahşî'nin başlıca halifesi Velî Râm ile devam eden aşırı vahdet-i vücûdçu tarikat silsilesi Pencap'ta XIX. yüzyıla ka-dar yaşadı. Bu silsilenin son temsilcisi 1864 yılında vefat eden Kayser Şah'tır.

Eserleri. 1. *Şerh-i Rubâ'îyyât*. Abdur-rahmân-ı Câmî'nin bir eserini örnek ala-rak yazdığı tasavvufî rubâîlerine yine kendisinin yaptığı bir şerhtir (Hudâbahş Ktp., Patna, nr. 688/3). 2. *Risâle-i Şâ-hiyye*. Dârâ Şükûh ve Cihanârâ için ka-leme aldığı bu mesnevîde vahdet-i vü-cûd, teşbih ve tenzih arasındaki mûna-sebet, Allah'ın sübûtî sıfatları ve sâlik-lerin katettiği menziller anlatılmaktadır (Hudâbahş Ktp., Patna, nr. 688/1). 3. *Ri-sâle der Tevhîd-i Hak*. İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde kullandığı temel kavramla-rı basit bir dille açıklayan bir risâledir (Research and Publication Department of Jammu and Kashmir Government Ktp., nr. 85). Bedahşî, bu eserlerinin yanı sıra bir-kaç tasavvufî risâle ile *Tefsîr-i Şâh* ve-ya *Şâh-ı Tefsîr* (yazmaları için bk. Sto-rey, I/1, s. 19) adıyla tanınan Fâtîha, Ba-kara, Âl-i İmrân ve Yûsuf sûrelerini ih-tiva eden bir tefsir de kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Dârâ Şükûh, *Sekînetü'l-evliya** (nşr. Târâ Çend — Muhammed Rızâ Celâlî-Nâînî), Tah-ran 1344 hş./1965; Cihanârâ Begüm, *Risâle-i Şâhibiyye*, Leknev 1316; Gulâm Server Lâhûrî, *Hazînetü'l-evliya**, Leknev 1320, I, 173-174; a.mlf., *Hadîkatü'l-evliya** (nşr. Muhammed İkbâl Müceddîdî), Lahor 1396, s. 56-57; Storey, *Persi-an Literature*, I/1, s. 18-19; I/2, s. 998, 1001, 1009; a.mlf., *Persidskaya literatura: biobibliog-rafiçeskii obzor* (trc. Yurii Bregel), Moskva 1972, I, 146-147; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetü'l-ha-vâtır*, s. 167-168; M. Osman, *The Life and Teac-hings of Mulla Shah* (doktora tezi, 1953), Lahor Pencap Üniversitesi; Emirbek Habibov, *Genc-i Bedahşan*, Duşanbe 1972, s. 98-102; A. Schim-mel, *Islamic Literatures of India*, Wiesbaden 1973, s. 41; a.mlf., *Mystical Dimensions of Is-lam*, North Carolina 1975, s. 361, 363, 433; a.mlf., *Tasavvufun Boyutları*, s. 308, 310, 371; Zuhreddin, *Pâkistân Mên Fârsî Edeb kî Tâ-rîh*, Lahor 1974, s. 124-163; Athar Abbas Rizvî, *A History of Sufism in India*, Delhi 1983, II, 115-126; Alfred de Krémer, "Mollâ Shâh et le spiritualisme oriental", *JA*, XIII (1869), s. 105-169; Fritz Meier, "Abû Sa'îd-i Abû'l-Hayr", *Acta Iranica*, sy. 11, Tahrân-Liège 1976, s. 492-494; Muhammad Tufayl, "Ulemâ-i Pencâb kî Tafsîrî Hâdamât ('Arabî Zebân Mên)", *Fikr u Nazar*, XXII/2 (1984), s. 87-100; H. Algar, "Ba-dakî", *EI*, III, 361-362.

HAMİD ALGAR

BEDAHSÎ, Şeyh Muhammed

(شيخ محمد بدخشی)

(ö. 923/1517)

Şam'da yaşayan

ilk Nakşibendî şeyhlerinden biri.

Bedahşan'da doğdu. Şam'a ne zaman geldiği bilinmemektedir. Mürşidi, Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın halifelerinden Mol-lazâde Muhammed Abdullah Otrârî'dir. Ahrâr'dan icâzet alıp hacca gittikten son-ra bir müddet Halep'te kalan ve daha sonra Şam'a yerleşen Mollazâde'nin ya-şış Bedahşî kendisine intisap ettiği zaman sekseni bulmuştu. Mollazâde vefat edin-ce Bedahşî onun yegâne halifesi olarak irşad faaliyetine başladı. Gençliğinde am-casının yanında Kur'an-ı Kerîm'i Âdiyât sûresine kadar okuduğu, zâhirî ilimleri tahsil etmediği, her şeyi keşf* yoluyla öğrendiği rivayet edilmektedir. Mürid-lerine okumamayı tavsiye eden Bedah-şî'nin ilimle uğraşmanın faydalı olup ol-madığı konusunda Ahrâr'ın halifelerin-den Molla İsmâil Şîrvânî ile tartışmalar-da bulunduğu da kaydedilmektedir.

Yavuz Sultan Selim Bedahşî'yi Şam'da Emeviyye Camii bitişiğindeki tekkesin-de iki defa ziyaret etmiş, ilk görüşme-lerinde şeyh Yavuz'la hiç konuşmamış, ikinci görüşmelerinde ise, "Sen dahi ben-cileyin Hak Teâlâ'nın bir kulusun. Benim yüküm yok, senin var. Sakın bu halkın yükünü yabanda komayasın" diye nasihatla bulunmuştu. Hoca Sâdeddin'in, ba-bası Hasan Can'dan naklettiğine göre Yavuz Mısır'da iken rüyasında Bedahşî-yi sefer kıyafetiyle görmüş, Hasan Can da bunu şeyhin ölümüne işaret olarak yorumlamıştı. Konu araştırıldığında şey-hin ölümüyle sultanın rüyasının aynı ge-ceye rastladığı anlaşılmıştır.

Bedahşî'nin 922 (1516) yılının sonun-da veya 923 (1517) yılının ilk aylarında öldüğü ve İbnü'l-Arabî'nin kabri yanına defnedildiği rivayet edilmektedir. Halife bırakıp bırakmadığı konusunda bilgi yok-tur. Ancak onun devrinde Nakşibendi-y'e'nin Şam'da pek yaygın olmadığı bilin-mektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lâmîî, *Nefehât Tercümesi*, s. 459-460; Hoca Sâdeddin, *Tâcüt-tevârîh*, s. 11, 584-587; Gaz-zî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, I, 89-90; Abdülmecîd el-Hânî, *el-Hadâ'îku'l-verdiyye*, Kahire 1308, s. 172; Muhammed er-Rehâvî, *el-Envârü'l-kud-siyye*, Kahire 1344, s. 172-173.

HAMİD ALGAR